En norsk, men også internasjonal kirke

Av mag.art. i kunsthistorie Oddbjørn Sørmoen

Foto: Jiri Havran

(Bildene av kirkene i denne artikkelen kan ikke hentes ut og brukes til andre formål uten tillatelse fra fotografen)

Kristendommen kom i første omgang til Norge sjøveien fra England. Med den nye troen fulgte en ny virkelighetsforståelse, en sivilisasjon med nye uttrykksformer, tekster, musikk, kunst og arkitektur. I løpet av forbausende kort tid ble det bygget kirker over hele landet. I norske bygder og byer var det fremfor alt kirkebygget som ble det karakterskapende, det som gjorde et sted forskjellig fra et annet.

Det var den overnasjonale katolske kirke som var byggherre for de første kirkene, men arbeidet ble i begynnelsen utført i et samarbeid mellom utenlandske bygningskyndige byggeledere og spesialhåndverkere og lokale hjelpere. I de store norske katedralene finner vi de samme steinhuggermerker som i tilsvarende engelske. Mange av middelalderens kirker bærer tydelig preg av at de utenlandske idealene er tolket og forstått lokalt. Av og til er detaljer misforstått; et tegn på at norske bygningskyndige hadde overtatt arbeidet.

I forhold til våre nordeuropeiske naboland ble det i Norge bygget langt flere kirker i tre enn i stein. Den europeiske steinkirketradisjonen ble gjerne forsøkt omsatt til tre. I stavkirkene er det for eksempel mange dekorative elementer fra steinarkitekturen. Kirkene var ofte små, men mange. Det var viktig at lokalsamfunnet eller storgården hadde kirker i nærheten, slik at messen kunne feires.

Kirkerommene hadde små vindusglugger, ofte høyt oppe på veggen, og virkningen av de levende lysene rundt altrene med de bemalte alterskap og helgenbilder ble desto viktigere. Den enkeltes personlige trosliv var viktig, men messefeiringen var først og fremst prestenes oppgave, som de ofte feiret på vegne av menigheten. Det var et markert skille mellom kirkens skip og kor, menighetens rom og prestenes. Middelalderkirkene hadde bare noen få sitteplasser langs veggene. Det var en større bevegelighet i menigheten under gudstjenesten enn vi er vant til i dag, fordi folk sto oppreist, knelte ved spesielle handlinger og ba ved de ulike helgenaltrene i kirken. Tilbedelsen var viktigere enn selve forkynnelsen.

Middelalderen

Det vi i dag kaller middelalder i Norge spenner over 500 år. I denne lange perioden endret gudstjenestefeiringen seg naturligvis både i form og innhold, noe som krevde nye eller endrede kirkerom. Ikke minst gjaldt dette i de større kirkene, katedralene, slik man tydelig kan se i Stavanger domkirke, der skipet ble bygget lenge før koret.

Kirken som bygning og institusjon hadde sterk innflytelse på folks liv. Alt roterte rundt de kirkelige riter og høytider. Bygdekirken lå på et godt synlig og tilgjengelig sted midt i bygda. Prestene forrettet regelmessig sine gudstjenester og tidebønner, enten det var noen til stede eller ikke. De gjorde dette på vegne av lokalbefolkningen. Ute på jordene og hjemme kunne folk høre kirkeklokkene og var følgelig med i den liturgiske rytmen.

Reformasjonen og de nye kirkene

Denne livsrytmen fortsatte på mange måter til lenge etter reformasjonen i 1537. Reformasjonen brakte markerte endringer, men gradvis og over lang tid. Middelalderens store kirkebyggaktivitet og svartedaudens befolkningsreduksjon gjorde at behovet for nye kirker ikke var så stort det første århundre etter reformasjonen. Først på 1600-tallet kom det en viss fart i kirkebyggingen igjen. Mange av de gamle kirkene var flere hundre år gamle og i dårlig forfatning.

De nye kirkene, ikke minst på bygdene, hadde ikke lenger så sterke internasjonale forbilder som før. Det var den lokale byggeskikken og de lokale forhold som bestemte – og det var lokalbefolkningen som reiste kirkene. Alle kunne bidra til kirkereisningen, de rike med tømmer og andre materialer, og de som hadde mindre kunne bidra med arbeidskraft. Enten var det lokale byggekyndige som ledet arbeidet, eller man leide inn byggkyndige utenfra. Kirkebygget ble stedets eget gudshus og alle hadde et forhold til det fysiske bygget og den omkringliggende kirkegården. Selv om kirkebygget arkitektonisk i stor grad brøt med middelalderens kirkebygg, forteller interiørene om en kontinuitet med røtter i middelalderen i bildebruk, dekorer og farger. Naturligvis forsvant mange av helgenbildene, men bilder var fremdeles den ikke lesekyndiges Bibel, og de dekorerte kirkerommene hadde en rekke påminnelser om tro og teologi, livsførsel og idealer.

Årdal er et godt eksempel på den organiske kirkeutviklingen på den norske landsbygda på sørvestlandet. I middelalderen hadde stedet en stavkirke. På 1600-tallet var den i dårlig stand og det ble bygget en ny trekirke i

laftet tømmer. En kombinasjon av begrensede midler og behov, gjorde at den første kirken fra 1619 allerede etter syv år var blitt for liten. Den ble enda engang forlenget i 1707. Interessant er det også at det i Årdal kirke ble tatt vare på flere elementer fra stavkirken. Man ønsket å opprettholde en fysisk forbindelse med fortiden. Rundt første verdenskrig var det igjen behov for ny kirke, men da ble ikke «gamlekirken» revet, den ble tatt vare på.

Kirkerommene på 1600 og 1700-tallet var på mange måter mer intime enn de hadde vært i middelalderen. De var bygget for lengre prekener og mye salmesang. Man gikk bort fra stavkirkekonstruksjonene og laftet i stedet trekirkene. Laftingen kunne de byggkyndige bøndene fra sine egne gårder. Kirkene ble ofte bygget som korskirker, for å romme flest mulig, og prekestolen ble plassert i overgangen mellom to korsarmer. Rommene ble også mer «hjemlige» og lunere ved at man la inn en relativt lav himling og ofte dekorerte veggene med plantedekorer og bildefremstillinger, ofte ganske like de man hadde hjemme. Men den klare todelingen av kirkerommet beholdt man fra middelalderkirkene. Det aller helligste, kirkens kor, var adskilt fra skipet der menigheten satt, ved en slags skillevegg. Dette var et symbolsk skille som ble markert med en brystning med balustre over, kronet med en overliggende bjelke med kongens monogram eller annen dekor. Mot slutten av 1700-tallet ble det også eksperimentert med nye grunnplaner for å få størst mulig åpent rom for menigheten.

1814 og nasjonsbygging

Etter de urolige årene på begynnelsen av 1800-tallet og ikke minst etter 1814 vokste den nye nasjonen frem, med økende selvbevissthet og statsadministrasjon. Kirkedepartementet knyttet til seg konsulenter som skulle godkjenne nye kirkeprosjekt. Konsulentene skulle sørge for at det kom opp kvalitativt gode og hensiktsmessige kirkebygg. Siden kirkene var offentlige bygg, var det også viktig at de hadde arkitektoniske kvaliteter. Naturligvis hadde internasjonale strømninger en viss innflytelse på arkitekturen også de første århundrene etter reformasjonen, men nå ble dette enda tydeligere.

Helsesituasjonen forbedret seg, fiske- og jordbruksproduksjon økte og det samme gjorde befolkningsveksten. Kirkebygget var stedet der den norske stat var synlig. Her møttes befolkningen regelmessig, her ble de ikke bare døpt, konfirmert, gift og begravet, men kirkestedet var også der offentlige forordninger ble opplest, avstraffelser fant sted og ofte også der det militære hadde sine øvelser og telthus. På bygda var kirken og presten

synlige representanter for staten. Det var ikke tilfeldig at avstemningen i 1905 de fleste steder foregikk i kirkerommet.

På slutten av 1700 og på 1800-tallet vokste industriproduksjonen og jordbruket ble ytterligere effektivisert. Ideer og moter spredte seg raskere enn før, og det ble en økende standardisering også innen kirkebyggingen. Kirkeloven av 1851 bestemte at 3/10 av befolkningen på ethvert sted skulle ha plass i kirkerommet. Bestemmelsen førte med seg en rekordartet kirkebyggingsaktivitet over hele landet. Mange av de gamle kirkene ble revet, men mange ble også forlenget eller fikk gallerier for å kunne ta av for befolkningsøkningen.

På 1840-tallet ble middelalderens arkitektoniske idealer igjen moderne. Nygotikken var både i Tyskland og England den foretrukne stilart for kristne gudshus, etter en periode med klassisistiske forbilder. Her hjemme eksperimenterte man med stavkirkeformer, som et slags ekko fra norsk middelalder. Stavkirken var jo det norskeste av alle bygg!

De liturgiske idealene, utviklet spesielt i Tyskland på 1860 og 1870-tallet, gikk i retning av en sterkere deltagelse i gudstjenesten fra menighetens side. Korskilleveggene ble fjernet og kirkens kordel skulle helst være et eget, smalere bygningselement knyttet til skipet. Gulvet skulle heves og åpningen mot menigheten større, slik at folk lettere kunne følge med i de gudstjenestelige handlinger i koret. Det skulle være rent og lyst. Vindusflatene ble følgelig store og gamle altertavler ble byttet ut med enkle kors eller de ble overmalt i en grå eller hvit farge. Rikt dekorerte vegger i eldre kirker ble malt ensfargede. Den norske tappingen av tidens middelalderidealer var mer i form enn i farger.

De første årene etter 1900 kom gradvis reaksjonene på forenklingen. Det kan ha vært mange årsaker til dette, men 1905 og den nasjonale selvbevisstheten var blant de viktigste. Det var et ønske om å få tilbake forbindelsen til fortiden og det nasjonale. De gamle altertavlene kom tilbake, enten ble de rent fysisk hentet ned fra kirkeloftet eller fra museene, eller de nøytrale overmalingene ble fjernet. Mange nygotiske kirkebenker ble byttet ut med benker som lignet mer på dem kirken opprinnelig hadde hatt.

På 1920 og 1930-tallet kom de første moderne villaområdene og en ny livsstil. Med dette vokste det også frem en ny form for menighetsarbeid. Kirkebygget fikk en mer mangesidig bruk. Modernismen med sitt raffinerte

og forenklede formspråk var arkitekturidealet både innen offentlig og privat bygging. Bykirkene ble nærmest grendehus og skulle nå romme aktiviteter også utenom høymessetiden.

Kirkebygget i kjølvannet av 2. verdenskrig

Etter annen verdenskrig skjøt byggeaktiviteten i Norge igjen fart. Det var gjenreisning av ødelagte byer, og det var nyreising av offentlige som private bygg. På 1950 og 1960-tallet ble kirkeprosjektene et arkitektonisk fristed for mange arkitekter. De byggtekniske fremskrittene og en friere holdning til gamle arkitekturidealer skapte flere gudshus som folk aldri hadde sett maken til. Parallelt med denne utviklingen kom mange nye boligområder og en ny fritidskultur. De nyetablerte boligområder hadde behov for nye kirker og forsamlings-

lokaler, men hadde ofte dårlig økonomi. Det ble derfor bygget en serie kirker der budsjettene ikke tillot de største arkitektoniske pretensjoner, men som likevel hadde reflekterte og hensiktsmessige løsninger. Hensikten var å bygge en kirke med menighetssal og rom for et allsidig menighetsarbeid der bomberommet lubben ofte var vesentlig.

Etter tidens ånd skulle det meste være rasjonelt og effektivt. Kirkerommene ble ofte enkle, med små budsjetter til utsmykning og med mulighet for fleksible løsninger ved for eksempel å åpne mellom kirkerom og menighetssal ved de større begivenhetene. Ofte kunne alter og knefall skyves til side, om arrangementene krevde det.

De siste tiårene før årtusenskiftet skjedde det også endringer i synet på gudstjenesteformen. Trendene kom fra liturgiske bevegelser ute i Europa. Kirkerommene skulle i seg selv innredes fleksible og samle menigheten rundt korpartiet. Nye kirker ble bygget med halvsirkelformede grunnplaner. Hovedtanken var menigheten som samlende fellesskap i gudstjenestefeiringen. Nye kirkerom ble i en grad «flytende» ved at vegger, stoler og innredning kunne flyttes og tilpasses forskjellig typer gudstjenester og arrangement.

Trenden de siste årene har pekt i flere retninger. En del av de mest fleksible kirkerommene ble lett oppfattet som for oppløste og rasjonelle. Fokuset på flerbruken gikk utover kirkens kjerne, samlingen rundt høymessen. Mange ønsket mer kontemplative rom. Løsningen ble gjerne mer markerte kirkerom der arkitekten og kunstnerne arbeidet sammen for å skape tydeligere sakrale gudstjenesterom. Noen kirkerom mistet helt skyvedørene og de fleksible veggene, mens mange andre fikk fleksible løsninger som var langt mer skånsomme i måten de utvidet kirkerommet på. En del av de nyere kirkene fikk også egne små kapeller for personlig andakt og meditasjon.
En annen retning er mer inspirert av de store internasjonale frikirkelige bevegelser, frigjort fra tradisjonelle liturgier, kirkeromsformer og elementer. Rommene minner mer om store lyse auditorier med store forsamlinger

foran et podium, og med store plasmaskjermer som gjør at alle kan følge best mulig med. Disse kirkene kan ha gode arkitektoniske pretensjoner og løsninger, men har få spor igjen etter den tusenårige «norske» kirkebyggtradisjon.

Vår tid

Den norske kirke er inne i en sterk omformingstid. Det arbeides med nye liturgier med større valgfrihet og stedegengjøring. Kirken ønsker å være relevant for alle sine medlemmer, uansett hvor ofte eller sjelden de går i kirken. Bindingen til tradisjoner er svakere og mer tilfeldig enn før, men behovet for å synliggjøre det sakrale, det hellige i hverdagen og gjennom gudstjenesten synes å være sterkere.

Individualismen og det subjektive står også sterkt, gjennom et ønske om å ta like mye hensyn til alle og alles oppfatninger og behov. Det er vanskelig å si hvilke følger dette vil få for fremtidens kirkebygg. Enkelte tendenser kan peke på rom som ikke lenger er samlende, men tilpasset en mengde individualister som hver skal få tilfredsstille sine egne subjektive behov for opplevelse. Dette er en tendens i ominnredningen av enkelte storbykirker. Kanskje vil kirkene i større grad bestå av flere rom for mindre grupper med ulike behov, og med et større samlende rom for den felles høymessefeiringen?

I de større byene er det en tendens til rendyrking av målgrupper, slik at det i en kirke for eksempel er gudstjenester for ungdom og studenter, en annen vies barn og i en tredje møtes familiene. Dette er i tråd med oppsplittingen av de sosiale samværsmønstre i samfunnet ellers, der kommunikasjonen mellom aldersgrupper og ulike sosiale grupper er blitt vanskeligere.

Kirken har alltid vært i utvikling og bevegelse. I perioder der den har vært i aktiv kommunikasjon med samfunnet den virker i, har det også vært vekst. Den norske kirke har de senere årene gjennomgått større endringer enn på lenge. Kirken har hatt som en uttalt ambisjon å være en «folkekirke», en kirke som kommuniserer for alle som er registrerte som medlemmer. Samfunnet er ikke så homogent som tidligere, og kirken må forholde seg til nye krav og behov.

Et av de mest spennende trekk i de senere årenes kirkearkitektoniske tendenser er hvordan ulike byggeprosjekt og menighetsidealer forholder seg til spenningen mellom kjernemenigheten og de mer perifere medlemmene: Hvordan skape et rom for et aktivt gudstjenestefellesskap samtidig som det er inkluderende, men ikke påtrengende, for de som befinner seg litt lenger vekk fra kjernen?

Vi er inne i en periode der det tenkes nytt rundt liturgi, samværsformer og arkitektur. Trolig kommer snart også et skille mellom stat og kirke. Nye situasjoner skaper nye løsninger. Utfordringen for kirkebyggerne blir trolig å inkludere den riktige kompetanse i planleggingsprosessen.